

הרב ישראל מאיר בריסקמן
ליקווד

ביאור דברי הרמב"ן בענין קביעת מזוזה זכר ליציאת מצרים

(א) כתב הרמב"ן בסוף פרשת בא (שמות יג, טז) וז"ל:

מצות רבות זכר ליציאת מצרים, והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים. כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה, כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פנות התורה, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכו'. עכ"ל.

והקשה הגרי"ז בכתבים עה"ת (פרשת בא), היכן מצינו יציאת מצרים במזוזה, והרי אין בה אלא פרשיות של שמע והיה אם שמוע, ובשניהם לא נזכרה יציאת מצרים.

(ב) ותירץ הגרי"ז ע"פ מש"כ הרמב"ן בדברים ו, ד עה"כ שמע ישראל ה' אלקינו וגו', וז"ל:

ואתה צריך להתבונן בזה, כי שינה הכתוב כאן לומר "ה' אלהינו", ולא אמר "אלהיך" כמו שאומר בכל מקום, "שמע ישראל אתה עובר היום וגו', כי ה' אלהיך" (להלן ט, א - ג), "שמע ישראל אתם קרבים היום וגו', כי ה' אלהיכם" (להלן כ, ג - ד), וכן בכל הפרשיות שידבר עם ישראל יזכיר "ה' אלהיכם" או "ה' אלהיך", וגם בכאן אמר "ואהבת את ה' אלהיך". אבל הזכיר ביחוד "ה' אלהינו", כי עשה עם משה את הגדולות ואת הנוראות לעשות לו שם תפארת¹. והנה דל"ת אחד גדולה, לרמוז על מה שכתוב (ישעיה סג, יב) "מוליך לימין משה זרוע תפארתו" בוקע מים מפניהם לעשות לו שם עולם". עכ"ל.

הרי שבפסוק ראשון של שמע מרומז שעשה עם משה את הגדולות ואת הנוראות, והיינו מופתי יציאת מצרים וקריעת ים סוף. עכ"ד הגרי"ז.

אמנם ביאור הגרי"ז לכאורה הוא קצת דוחק, שהרי לפי דבריו ענין יצי"מ אינו מפורש בכתוב שמע ישראל וגו', אלא רק מרומז, וגם הוא ענין שע"פ הסוד, וא"כ איך נאמר שהקונה מזוזה וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה, כבר הודה ביצי"מ, והרי רמז וסוד הללו אין כל אדם מישראל יודעם ומכוון להם.

¹ ישעיה סג, יד: "כבהמה בבקעה תרד רוח ה' תניחנו כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת". וכתב הרמב"ן בשמות ו, ב: והנה הענין, שהאבות היה גלוי השכינה להם והדבור עמהם במדת הדין רפה ונהג עמהם בה, ועם משה יתנהג ויוודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול, כטעם "מוליך לימין משה זרוע תפארתו" (ישעיה סג, יב), וכתוב (שם, שם, יד) "כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת". עכ"ל. וברמב"ן דברים לד, יב: "והמורא הגדול" - מדת הרחמים, כענין שכתוב (ישעיה ח, יג) "אותו תקדישו והוא מוראכם", ולזה מתכוונים בספרי במכת בכורות ובקריעת ים סוף, כי כתוב במ (שם סג, יד) "לעשות לך שם תפארת". עכ"ל.

(ג) ונראה לבאר דברי הרמב"ן באופן אחר, די"ל שהרמב"ן לשיטתו בפרשת יתרו (שמות כ, ב) שכתב שם וז"ל:

"אנכי ה' אלהיך" – הדבור הזה מצות עשה. אמר "אנכי ה'" – יורה ויצוה אותם שידעו ויאמינו כי יש ה', והוא אלהים להם, כלומר הווה קדמון מאתו היה הכל בחפץ ויכולת, והוא אלהים להם שחייבים לעבוד אותו.

ואמר "אשר הוצאתיך מארץ מצרים", כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ, כי בידיעה ובהשגחה ממנו יצאנו משם, וגם תורה על החדוש, כי עם קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו, ותורה על היכולת, והיכולת תורה על הייחוד, כמו שאמר (לעיל ט, יד) "בעבוד תדע כי אין כמוני בכל הארץ". וזה טעם "אשר הוצאתיך", כי הם היוודעים ועדים בכל אלה. וטעם "מבית עבדים" – שהיו עומדים במצרים בבית עבדים, שבויים לפרעה, ואמר להם זה שהם חייבין שיהיה השם הגדול והנכבד והנורא הזה להם לאלהים, שיעבדוהו, כי הוא פדה אותם מעבדות מצרים, כטעם "עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים" (ויקרא כה, נה). וזו המצוה תקרא בדברי רבותינו (ברכות יג, ב) קבלת מלכות שמים, כי המלות האלה אשר הזכרתי הם במלך כנגד העם. וכו'.² עכ"ל הרמב"ן.

(ד) אשר נראה בביאור דבריו שם, שכונתו לפרש שהפסוק "אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" נחלק לשני חלקים, באופן שהכתוב "אשר הוצאתיך מארץ מצרים" הוא המשך הכתוב "אנכי ה'", ואילו הכתוב "מבית עבדים" הוא המשך הכתוב "אלקיך", כלומר כאילו כתוב "אנכי ה' אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ואנכי אלקיך אשר הוצאתיך מבית עבדים". (דרישא דסיפא דקרא - קאי ארישא דרישא, וסיפא דסיפא - קאי אסיפא דרישא).

וכמו שמצינו ברמב"ן לקמן (כד, יב) עה"כ "ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם", וז"ל: "ואשר כתבתי" יחזור על הלוחות, ו"להורותם" על התורה והמצוה. ושיעור הכתוב, "ואתנה לך את לוחות האבן אשר כתבתי, והתורה והמצוה להורותם". עכ"ל. (והוצרך לפרש כן משום שהרי רק הלוחות נכתבו ע"י ה').

וכע"ז מצינו ברש"י עה"כ (שמות כה, ז) "אבני שהם ואבני מלאים לאפד ולחשן", שפירש וז"ל: אבני שהם לאפוד, ואבני המלואים לחשן, עכ"ל. ובדעת זקנים שם: כיצד, אבני שהם לאפד, כדכתיב ולקחת את שתי אבני שהם וכתיב ושמת את שתי האבנים על כתפות האפוד, ואבני מלואים לחשן, כדכתיב ומלאת בו מלואת אבן וגו', וכי האי גונא מצינו הרבה מקראות מתפרשים, "המגביהי לשבת, המשפילי לראות בשמים ובארץ".³ עכ"ל.

² והמשך דבריו שם: וכך אמרו במכילתא (בפסוק הבא) "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" למה נאמר, לפי שהוא אומר "אנכי ה' אלהיך", משל למלך שנכנס למדינה, אמרו לו עבדיו גזור עלינו גזירות, אמר להם לאו, כשתקבלו מלכותי אגזור עליכם גזירות, שאם מלכותי אינכם מקבלים, גזירותי איך אתם מקיימין. כך אמר המקום לישראל "אנכי ה' אלהיך", "לא יהיה לך", אני הוא שקבלתם מלכותי עליכם במצרים, אמרו לו הן, כשקבלתם מלכותי קבלו גזרותי, כלומר אחר שאתם מקבלים עליכם ומודים שאני ה' ואני אלהיכם מארץ מצרים, קבלו כל מצותי. עכ"ל.

³ "מי כה" אלהינו המגביהי לשבת, המשפילי לראות בשמים ובארץ" (תהלים קיג, ה - ו), וכתב האבן עזרא: אמר רבי משה וכו' כי כן הפירוש, המגביהי לשבת - בשמים, המשפילי לראות - בארץ, וכמוהו אבני שוהם - לאפוד, ואבני מלואים -

ה) ובזה ביאר הרמב"ן ששני חלקי הפסוק באים להורות על שני דינים נפרדים הנכללים במצוה זו, וכלשון הרמב"ן שם:

יורה ויצוה אותם שידעו ויאמינו (א) כי יש ה', (ב) והוא אלהים להם. כלומר (א) הווה קדמון מאתו היה הכל בחפץ ויכולת, (ב) והוא אלהים להם שחייבים לעבוד אותו. עכ"ל.

הדין הראשון הוא "אנכי ה' אשר הוצאתיך מארץ מצרים", וענינו הוא ידיעת ה' ויחודו מכח מופתי יציאת מצרים. כלומר שיציאת מצרים שהוכיחה לעינינו את מציאות ה' ויכולתו ורצונו והשגחתו ויחודו, מחייבת אותנו להאמין שיש הוי"ה, שהוא השם המורה על כל הענינים האלו [וכלשון הרמב"ן שם: ואמר "אשר הוצאתיך מארץ מצרים", כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ וכו']. וזוהי כונת הכתוב, שמאחר ש"הוצאתיך מארץ מצרים" וראית בעיניך את מציאותי ויכולתי [וכלשון הרמב"ן שם: וזה טעם "אשר הוצאתיך", כי הם היודעים ועדים בכל אלה], מזה תדע ש"אנכי ה'".

והדין השני הוא "אנכי אלקיך אשר הוצאתיך מבית עבדים", וענינו הוא קבלת מלכות שמים מאחר שהוציאנו מבית עבדים, [כי "אלקיך" פירושו מלכך ואדוניך, כמש"כ רש"י במדבר (טו, מא): "אני ה' אלהיכם" וכו' - על כרחכם אני מלככם, וכו'. עכ"ל. וכמש"כ רש"י בראש השנה (לב, א): "אני ה' אלהיכם" - הוא לשון אני אדון לכם. עכ"ל]. כלומר שהואיל והוציאנו מעבדות לחירות, הרי"ז מחייב שנקבל אותו עלינו לאדון ונהיה לו לעבדים. [וכלשון הרמב"ן שם: שהם חייבין שיהיה השם הגדול והנכבד והנורא הזה להם לאלהים, שיעבדוהו, כי הוא פדה אותם מעבדות מצרים]. וזוהי כונת הכתוב, שמאחר ש"הוצאתיך מבית עבדים", לפיכך "אנכי אלקיך" ואתה עבדי.

ו) ובזה יתיישבו דברי הרמב"ן בפרשת בא באופן נפלא, דהנה הדין השני הנ"ל שפירש הרמב"ן בפרשת יתרו, דהיינו החיוב שיהיה השם לנו לאלקים ואנו עבדיו, הרי זהו ענין קריאת שמע, וכמש"כ הרמב"ן שם על דין זה: וזו המצוה תקרא בדברי רבותינו (ברכות יג, ב) קבלת מלכות שמים, עכ"ל⁴, והרי פסוק ראשון של שמע, הוא שקראוהו רבותינו קבלת מלכות שמים (כמבואר בגמ' ברכות שם, עי"ש), ואמנם הרי דין זה מפורש הוא בפסוק ראשון של שמע לפי פשוטו של מקרא, שהרי נאמר שם "ה' אלקינו" [דומיא ד"אנכי ה' אלקיך"], וכמו שפירש רש"י בברכות (כא, א) וז"ל: קבלת מלכות שמים - כדאיתא בקריאת שמע שמקבל עליו את השם לאדון ולמלך מיוחד, עכ"ל, וזהו שאמרו בגמ' ר"ה (לב, ב) שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד - מלכות,

לחשן. עכ"ל. וכ"כ הרד"ק שם: ויש מפרשים, המגביה לשבת - בשמים, ומשפילי לראות - בארץ. עכ"ל. (וע"ע בספר הכתב והקבלה שמות יב, טו שפירש כמה פסוקים בתורה על דרך זו).

⁴ ומבואר ברמב"ן דלא כהרמב"ם שכתב בספר המצוות (עשה ב) שמצות יחוד ה' היא שקראוהו חכמים "קבלת מלכות שמים", ויתכן שזהו שבא הרמב"ן לאפוקי במה שכתב בהמשך דבריו שם וז"ל: כי המלות האלה אשר הזכרתי הם במלך כנגד העם, עכ"ל, כי לדעתו ענין קבלת מלכות שמים הוא קבלת מלכותו עלינו להיותו מלכנו ואנחנו עמו, ודלא כהרמב"ם שענין מלכות שמים הוא ידיעת יחודו, שלפ"ז אינו כנגד העם כלומר להיותו מלכנו, אלא כלפי מלכות שמים כשלעצמה. והבן.

דברי ר' יוסי. ע"כ. (והכי קי"ל, שהוא מן הפסוקים שיוצאים בהם ידי חובת הזכרת פסוקי מלכות בר"ה).⁵

ונמצא שלדברי הרמב"ן בפרשת יתרו, אכן פסוק ראשון של שמע מורה על יציאת מצרים, שהרי רק מכח יצי"מ נתחייבנו בקבלת מלכות שמים, כלומר שיהיה ה' אלקינו ואנו עבדיו, וכמש"כ הרמב"ן שם:

וטעם "מבית עבדים" – שהיו עומדים במצרים בבית עבדים, שבויים לפרעה, ואמר להם זה שהם חייבין שיהיה השם הגדול והנכבד והנורא הזה להם לאלהים, שיעבדוהו, כי הוא פדה אותם מעבדות מצרים, כטעם "עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים", עכ"ל.

וא"כ הקובע מזוזה בפתחו ונתכוון בענינה [שיש בה פרשת שמע, אשר פסוק ראשון שלה כתוב בו "ה' אלקינו", דהיינו קבלת מלכות שמים] הרי הודה שה' הוא אלקינו ואנו עבדיו, וא"כ ממילא כבר נכלל בהודאתו גם שהוציאנו מעבדות לחירות, שהרי כל עיקר מה שהוא אלקינו, אינו אלא מאחר שהוציאנו מעבדות לחירות.⁶

ז) ולפ"ז מדוקדק היטב לשון הרמב"ן בפרשת בא שכתב וז"ל:

כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה כבר הודה וכו', מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו שהוציאנו מאותו עבדות לחירות, עכ"ל.

אשר לפמשנ"ת יוטעם היטב מה שנקט הרמב"ן שהוציאנו מעבדות לחירות, ולא נקט בסתמא שהוציאנו ממצרים, שהרי עצם יצי"מ אינה מחייבת שיהיה אלקינו, אלא מחייבת רק ידיעת מציאותו, יכלתו והשגחתו וכו', (דהיינו הדין הראשון שנאמר בעשרת הדברות בפרשת יתרו, וכמשנ"ת לעיל בדברי הרמב"ן שם, שזה ענין "אנכי ה' וכו' אשר הוצאתיך מארץ מצרים"), ורק מה שהוציאנו מעבדות לחירות הרי"ז מחייב שיהיה אלקינו, (דהיינו הדין השני שנאמר שם, וכמשנ"ת לעיל בדברי הרמב"ן, שזה ענין "אנכי אלקיך אשר הוצאתיך מבית עבדים"), ונמצא שמי שמכיר שה' הוא אלקינו, ממילא הודה בענין זה דוקא, שהוציאנו מעבדות לחירות.

ולענ"ד הוא אמת לאמיתה של תורה ביישוב דברי הרמב"ן ממה שהקשה עליו הגרי"ז.

⁵ ובזה יש לבאר מה שמצינו בירושלמי ברכות (פרק א הלכה ה) מפני מה קורין (שתי) פרשיות הללו בכל יום, וכו', ר' לוי אמר מפני שעשרת הדברות כלולין בהן, "אנכי ה' אלהיך" - "שמע ישראל ה' אלהינו", וכו'. ע"כ.

והנה הרמב"ן בפרשת ואתחנן (דברים ו, ד) עה"כ "שמע ישראל" וגו', גם הוא כתב שהיא מצוה שבאה לבאר מצות "אנכי ה' אלקיך", אך שם כתב כן לענין סיפא דקרא ד"ה' אחד", ולפ"ז אינו כמו שנתבאר בירושלמי הנ"ל שהוא לענין "ה' אלקינו". [וז"ל הרמב"ן שם: "שמע ישראל ה' אלהינו (ה' אחד)" - גם בזה מצוה שיבאר. כי בדבור "אנכי ה' אלהיך" יהיה היחוד, וכמו שאמרו (מכילתא בחדש ה) רבי נתן אומר מכאן תשובה למינים שהם אומרים שתי רשויות הן, שכשעמד הקב"ה על הר סיני ואמר "אנכי ה' אלהיך" מי מיחה כנגדו, אבל בא לבאר המצוה הזו, עכ"ל]. ואמנם בירושלמי שם מבואר להדיא שאינו לענין סיפא דקרא ד"ה' אחד", ודלא כהרמב"ן, כי לענין "ה' אחד" דרשו בירושלמי שם שהוא כנגד דיבור אחר, שכן אמרו שם, "לא יהיה לך אלהים אחרים על פני" - "ה' אחד". ע"כ.

⁶ וכן מבואר ברמב"ן (שמות יג, ט) עה"כ "והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים", וז"ל: שיעורו - והיה לך לאות על ירך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים למען תהיה תורת ה' בפיך. ופירושו שתכתוב על ירך ועל בין עיניך יציאת מצרים ותזכור אותה תמיד, למען שתהיה תורת ה' בפיך לשמור מצותיו ותורותיו כי הוא אדוניך הפודך מבית עבדים. עכ"ל.